

E. BEL I PRIETO
J.M^a SUÑE I ARBUSSA

EL FORMULARI MÈDIC DEL "HOSPITAL DE LA ARMADA" DE CARTAGENA
DE FRANCESC LLORENS I MASDEVALL

IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana
Poblet, 7-9 de juny de 1985
Actes, Vol. I.

El 1795 es publica a Barcelona un formulari mèdic per a ús del "Hospital de la Armada" de Cartagena amb el títol "Formulae Medicae quas ad usum regiae classis nosocomii ad novam Carthaginem" escrit per Francesc Llorens i Masdevall.

D'aquest autor no es fa referència a les obres de Chinchilla i Hernández Morejón, ni als diccionaris de Torres Amat i Elias de Molins ni tampoc a les bibliografies de Sánchez Granjel i Santander. Tan sols figura al diccionari de metges catalans de Calbet i Corbella (1).

No es coneixen data ni lloc de naixença, malgrat que alguns autors el situen a Figueres. Si se sap que era nebot del conegut metge Josep Masdevall i que va graduar-se en Medicina el 13 de juny de 1781 (2).

Va desenvolupar una continuada tasca sanitària en ocasió de les epidèmies sofertes en aquella època, no tan sols a Catalunya sinó en altres regions d'Espanya.

L'activitat sanitària més coneguda data del seu nomenament com a metge "Inspector de epidèmias" amb motiu de les febres epidèmiques y pútrides de 1785. El 14 de desembre d'aquest any, fou destinat com a tal a Cartagena amb la missió d'establir "el método curativo, compuesto de los específicos combinados por el Inspector general de epidèmias Don Josef Masdevall, médico de su Real camara..." (3).

El 1791, degut a les malalties que afectaren a l'exèrcit després del terratrèmol d'Orà, Llorens i Masdevall es traslladà com inspector d'epidèmies a l'illa de Nueva Tabarca per tal d'edificar un nou Hospital provincial i els hospitals que fossin necessaris, encarregant-se especialment de la vigilància de les epidèmies i de la seva prevenció (4).

Va ocupar el càrrec d'examinador del Protomedicat els anys 1789 i 1792 fins març de 1793 en què fou nomenat Tinent de protometge (5).

En començar la guerra amb França (1793-1795) se'l destina com a Inspector general de tots els Hospital de l'Exèrcit a l'Empordà i Rosselló, en un dels que sembla acabaria els seus dies en Llorens i Masdevall, de febres pútrides i malignes. Danon data la mort el 1794 (5) però més correctament cal situar-la a desembre de 1793 ja que a la Junta de la Reial Acadèmia de Medicina que tingué lloc el dia 20 de dit mes i any es comunicava "haber fallecido en Gerona D. Frco. Llorens", mes no queda clar si fou el mateix dia 30, però si després del 9 perquè a la Junta celebrada aquest dia es feia constar que "los censores para el premio de epidèmias habiéndose encontrado fuera de Barcelona F^{co} Llorens serian solo tres en este año" (6). Pels seus brillants serveis epidemiològics fou condecorat per Carles IV (4).

Llorens i Masdevall pertangué a les Acadèmies de Medicina i de Ciències i Arts de Barcelona.

A la primera fou admès en la Junta de 3 de desembre de 1781, malgrat no posseir el grau de doctor que exigien els Estatuts, circumstància que explica l'informe d'acceptació en els següents termes:

"... Sin embargo hizo presente que el suplicante no tenia el grado de doctor, que según el A 38 de los Estatutos se requiere para entrar a la Academia. Conferida la materia y constando que el suplicante estava graduado de licenciado nemine discrepante en Cervera a 13 de junio de 1781, y que en la Junta de 13 de mayo de 1771 resolvió la Academia admitir a los meramente Licenciados de fuera del principado, y atendiendo que la falta de grado de Doctor solo provenia de la falta de caudales, usando de la facultad a ella reservada en el Art. 41 de sus Estatutos resolvió admitir al expresado Francisco Llorens, con cuyo motivo se pasó a votar con las bolas blancas y negras, y quedó admitido con todos los votos..." (7).

El 8 de gener de 1784 fou nomenat Revisor en la vacant produïda per la mort de Josef Comadira i el 16 de Juny de 1791 censor per otorgar el

premi d'epidèmies que l'Acadèmia havia convocat (8).

A l'Acadèmia va llegir vàries comunicacions o memòries, la primera el 31 de desembre de 1781 que tal vegada seria la d'ingrés, sobre "Observación de un eretosis venéreo curado con el uso de la mistura de soliman, sal amoniaco y espíritu de vino"; altra el 23 de desembre de 1782 sobre una "enteritis inflamatoria de la que murió la enferma". Segons es diu "en las reflexiones se detuvo sobre el abuso de dar remedios espirituosos en tales casos y sobre la vitalidad que puede resultar de los vegigatorios puestos sobre la parte correspondiente al punto del dolor, y del humo de tabaco, concluyendo con exponer los daños y provechos del mercurio en las varias especies de dolores iliacos"; la darrera la llegí el 3 de desembre de 1792 tractant d'una "peripneumonia litiosa cursada en siete días con evacuaciones de vientre por arriba y abajo, escupidos, sudores y orinas solicitado todo con el vino emético como vomitivo y después en fracciones, el manná, cocimientos apropiados y los oximieles simples y cilísico" (9).

Fou admès a l'acadèmia de Ciències i Arts el 20 de desembre de 1786 incorporant-se a la Direcció de Química. Llegia la "Oració gratulatoria" el 10 de gener següent. Posteriorment llegia dues memòries sobre "la naturaleza y principales propiedades del flogisto" el 8 d'octubre de 1788 i sobre "la nomenclatura española, las cualidades físicas y químicas de la alabandina y usos que puede tener en las artes" el 12 d'octubre de 1791 (10).

El novembre de 1788, Josep Masdevall adreçava un escrit a l'Acadèmia demanant la creació d'una "Cátedra de Química", argumentant:

"... La ciudad de Barcelona, y todo aquel Principado es una de las provincias de España en la que más que en cualquier otra florecen las artes útiles, las que es preciso confesar que no han llegado allí a la perfección que se verifica en los Reinos extrangeros, por la falta de los principios químicos que se observa en sus profesores. En estas circunstancias me parece, que una cátedra de química dotada con un salario correspondiente sería de muchísima utilidad a todo aquel Principado cuya ciencia, por la mañana podría enseñarse a los Médicos, Boticarios y Cirujanos en los ramos que a esto corresponde, y por la tarde a los artifices, y menestrales, por la parte que a éstos toca, y corresponde a sus respectivos oficios, todo lo que podría practicarse en una de las Salas de dicha Academia".

Per a ocupar la Càtedra proposava a Llorens i Masdevall justificant-ho com segueix:

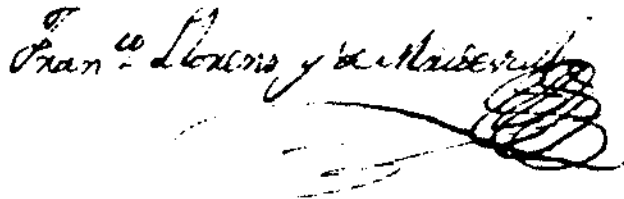
"El Doctor Francisco Llorens teniente de Ynspector de epidemias en aquella Provincia ha dado a S.R.M. y V.E. pruebas públicas y verídicas de su mucha aplicación, principalmente en la práctica, y química, con cuos heroicos remedios que maneja con toda seguridad, ha dado la vida a un infinito número de vasallos del Rey, no sólo en la horrorosa epidemia de Cartagena, a cuya curación le comisionó S.M. sino también en otras muchas epidemias, que se han apreciado en aquel principado, y es bien reciente la memoria del particular acierto que ha tenido en la epidemia, que acaba de padecer la villa de Artés del referido principado, y en realidad me parece que será difícil a V.E. el encontrar un profesor tan ábil como dicho Dn. Francisco Llorens para desempeñar las obligaciones de dicha Cátedra, y enseñar los principios químicos que corresponde saber a los Médicos, y Artifices de Barcelona" (11).

No s'ha trobat cap referència a l'assumpte en les Actes de les Juntes d'aquests anys.

El 20 de febrer de 1793, Llorens i Masdevall sollicitava la baixa de l'Acadèmia de resultes d'un escrit de faltes que l'entitat li havia enviat demanant-li expliqués els motius pels que no va presentar-se a la sessió literària en que li corresponia actuar sense haver-ho comunicat amb anticipació; l'interessat escrivia:

"... manifestando a V.S. que no se me ha pasado la distribución de trabajos formada al principio de este año. Tambien me ha faltado el honor de recibir el aviso que por Resolución de la R. Academia deve pasarse a cada uno de sus individuos un mes antes de la Junta Literaria que deven desempeñar y por último no se me ha dado aviso ni insinuación alguna por parte del Principal de la Dirección de Chimica sobre el mismo asunto conforme lo previenen los Estatutos de la R. Academia.

... se serviria V.S. manifestar de mi parte quan sensible me ha sido el resentimiento que V.S. me expresa havérle cabido por mi respeto, y igualmente que para precaver que en otra ocasión lo experimente con justo motivo, incluyo a V.S. con la presente el título de Socio con que tuvo la bondad de honrrarme, lo que executo deseoso de que otro ocupe mi lugar con mayores satisfacciones y mas solidas ventajas de ese R. Cuerpo" (10).



Francisco Llorens y Masdevall

Figura 1

L'obra escrita de Llorens i Masdevall és poc extensa. Apart les memòries ja mencionades, traduí de l'italià el "Dictamen de los autores de las efemérides literarias de Roma sobre la epidemia de Barbastro y método curativo que el Dr. D. Joseph Masdevall médico de Cámara de S.M. puso en práctica para extinguirla", impresa a Barcelona sens any (12).

L'única obra original localitzada és el Formulari citat al principi i els motius que l'impulsaren a escriure'l els senyala l'autor referint-se a la seva intervenció a Cartagena:

"... fue celebrada en los Papeles públicos y científicos no solo de España sino de Italia y debio (...) a S.M. que quiso y le mandó formar (como se verificó) una instrucción circunstanciada del método que debia observarse en el uso y administración de medicamentos".

D'aquesta manera, diu Riera (4), va redactar Llorens i Masdevall per manament reial un formulari de medicina imprès a costes de l'estat:

El "Formulae Medica" de Llorens i Masdevall és un formulari mèdic

redactat per a ús del "Regiae Classis Nosocomii ad Novem Carthaginem" per manament reial i aprovació del Protomedicat. Palau l'inclou a la seva obra (13) però sense mencionar "Editio novissima" que figura a la portada.

L'exemplar existent a la Càtedra d'Història de la Farmàcia de Barcelona està relligat junt a diversos formularis més, medeix 13 per 18.5 centímetres i el formen la portada i 22 pàgines, sense que hi figuri ni pròleg ni índex.

A la portada hi figuren el títol i l'autor acompanyat dels nombrosos atributs o càrrecs que ocupava; també "Editio novissime" que fa suposar l'existència d'alguna edició anterior que ni s'ha trobat referenciada ni menys s'ha localitzat. Finalment, lloc d'edició, Barcelona, i any, 1795, després de la mort de l'autor tractant-se, doncs, d'una edició pòstuma que reafirma la probable existència d'alguna anterior.

Les 22 Pàgines les ocupen 105 fórmules sense numerar de les que les 7 darreres estan separades per l'encapçalament "Pro-tua venerea". Les 98 primeres estan col·locades en ordre alfabètic de preparats farmacèutics (no tots poden considerar-se formes farmacèutiques en el sentit galènic actual), amb un total de 26 que s'anoten a continuació junt amb el nombre de fórmules de cada un:

Acetum:	2	Gargarisma:	2	Pilulae:	15	Suppedanea:	1
Aque	4	Haustus:	1	Potio	3	Syrupis:	2
Boli	2	Infusum:	3	Pthisana:	5	Tartrato:	1
Decoctum:	7	Julapium:	2	Pulvis:	6	Tinctura:	1
Elixir:	2	Mixturas:	16	Rossella:	2	Vinum:	4
Emulsio:	2	Liquor:	2	Sapo:	1		
Enema:	8	Opiata:	3	Suppositorium:	1		

Destaquen mixtures i píndoles amb 16 i 15 respectivament i sols amb 8 les lavatives, 7 les coccions, 6 les pólvores, 5 les tisanes, etc.

En ocasions se'ls anomena per la indicació o finalitat terapèutica i en altres pel nom d'un dels components de la fórmula, el que podria dir-se denominació farmacèutica; en tots els casos s'explica el "modus operandi", en molts es dona la posologia, en alguns s'assenyala l'administració conjunta amb altre preparat i en cap l'activitat farmacològica exceptuant el que es comenta el títol.

Les denominacions genèriques dels preparats són ben conegudes. Tal vegada mereix un breu comentari la de "Haustus" (una sola fórmula), en realitat una forma d'anomenar les pocions (14) i que per tant podria haver-se inclòs entre elles. També el de "Suppedanea" (una sola fórmula) per donar nom a un sinapisme, ja que entre els seus components hi figura "seminis sinapi"; a la "Farmacopea de la Armada" de Leandro Vega existeix dins el grup de cataplasmes un "suppedal" o "sinapismo" (15) amb diversos components coincidents amb el "suppedana" del Formulari.

Les mistures s'ordenen de manera, a primer cop d'ull, irregular ja que entre elles s'hi troben un vi, un pols i intercalats els licors: l'explicació en el primer cas es troba en què en la composició de la "Mistura antimonialis febrifuga Doctoris Masdevall" intervé un vi emètic "inferius descripti" la qual cosa justifica la inclusió a continuació; el "Tartarus emeticus ex Bergman" que és un pols, es descriu a continuació de la "Mistura anti-hydroptica Doctoris Masdevall" perquè intervé en la preparació de la darrera; dels dos licors que s'intercalen entre les mixtures, un d'ells, el "Liquor anodynus mineralis Hoffmani" figura després de la "Mistura anti-histérica vel anodyna" perquè és un dels ingredients per a preparar-la: la descripció d'aquest licor està dividida en dues parts, cada una precedida del "recipe" que pot

fer pensar erròniament en fórmules diferents quan són dues parts d'una mateixa preparació; l'altre licor s'anomena "Aether citriolicum adversus navigantium nauseas, vel alias spasmodicas affectiones".

Dins de les pólvores, a continuació del "Pulvis Bismuthi" s'inclou el "Magisterium Bismuthi", també un pois, encara que obtingut per decantació, necessari per a preparar el primer.

Al formulari hi figuren dues "Rosella", la "Rosella corticis Peruciani Doctoris Masdevall" i la "Rosella anti-epileptica". El terme Rosella és poc conegut per donar nom a una preparació farmacèutica de tal manera que no es troba a les farmacopees i formularis de l'època ni tampoc a les anteriors o posteriors. Sembla que fou el conegut Dr. Masdevall qui primer va utilitzar-lo per un dels seus preparats (16) conjuntament amb la denominació de Rosolis que figura al conegut "Diccionari de Farmacia" del Col·legi de Madrid (17) com a sinònim de Ratafia, líquids alcohòlics ensucrats i aromatitzats que més aviat s'utilitzaren com a licors de taula que com medicaments (18). El mateix "Diccionari" inclou un "Rosoli de quina" indicant veure "Tintura de quina": en realitat la Rosella de Masdevall és la barreja d'una tintura amb un preparat de consistència de xarop. Les dues roselles del Formulari responen a aquesta concepció fins al punt d'ésser descrites en dos apartats precedits del R. de recipe, un dedicat a la preparació de la tintura i l'altre del xarop "qui misceri debet cum Tinctura superius descripta".

L'apartat "Pro lue venerea" conté una coccíó, una mixtura, tres píndoles, una tintura i un unguent.

De les 105 fórmules del Formulari 20 s'atribueixen a un autor, és a dir un 19 per 100, el que és força representatiu. Destaca, com no era d'estranyar donat el lligam de l'autor, el Dr. Masdevall amb 11 dels preparats, més de la meitat dels d'autor, quins mètodes per al tractament de les epidèmies aplicava Llorens. Tres d'aquestes fórmules figuren en una obra de Masdevall (19), la "Mistura antimonial febrifuga" que Masdevall anomena sols antimonial, la "Opista anti-debril" i la "Rosella corticis Peruviani"; per a la primera mixtura utilitza el "Vinum emeticum Doctoris Masdevall". Els demés preparats atribuïts al cèlebre metge són dos enemes ("ad Menorrhagias Parturientium sedandae" i "anti-febrile"), quatre mixtures ("anti-hydropica", "anti-ophthalmica", "polychresta" i "Sublimati corrosivi") i un sabó, el "Sapo vegetabilis Doctoris Masdevall ad lithlasim, necnon contra catharros, vel fluxus lymphaticos vesicae".

Del doctor Wyth són el "Decoctum corticum Aurantium" i la "Tinctura corticis Peruviani". D'aquest autor no s'ha trobat referència a les obres consultades. Tan sols el "Formulario Universal" d'Alvarez inclou una "Tintura corroborante de WitH" (20) amb els mateixos components que la "corticis peruviani" del formulari però no les quantitats. Igualment podria pensar-se que Llorens es referia al doctor White autor de la Nova farmacopea del Reial Col·legi de Metges de Londres (21) degut a les diferents formes d'escriptura aquell cognom a l'època que ens ocupa.

A Storck se li atribueixen les "Pilulae saponaceae" i el "Vinum corroborans vel aperiens" quina font tal vegada es trobaria al "Libellus, quo continuator experientia et observationes circa nova sua medicamente..." publicat per Anton von Storck el 1765.

Dos preparats fan referència a la Pharmacopea Edimburgensis (22) concretament en el cas de les "Pilulae Aethiopiae" ja que l'altre sols indica "Pilulae Scilliticae Edimburgenses" ometent el terme farmacopea.

De Bergman és el "Tartarus emeticus" procedent sens dubte de la "Disertatio pharmaceutica de Stibio tartarizato" de Level, dirigida per Bergman (23).

Finalment el "Vinum stomachicum Doctoris Bucham" que figura descrit en alguna de les edicions de la "Medicina doméstica" de l'autor (24) si bé a la consultada utilitza "vino blanco de Lisboa" i al Formulari "vini albi generosi"; tal vegada Llorens la copiaria de l'original (25) o bé senzillament preferiria ometre la cita portuguesa donada l'existència de molt bons vins blancs a Catalunya.

FORMULÆ MEDICÆ,
 QUAS AD USUM
REGIÆ CLASSIS NOSOCOMII
AD NOVAM CARTHAGINEM
 JUSSU REGIO DIGESSIT

FRANCISCUS LLORENS ET MASDEVALL,
 MED. DOCT. EJUSD. CIVIT. ACAD. MED. PRÆSES HONOR.
 SCIENTIAR. BONARUMQUE ARTIUM, ET MEDIC. PRÆSES
 BARCIN. SOCIUS, ET EPIDEMIAE. PRINCIPAT. GOTHOLAUN.
 INSPECTORIS VICEM GERENS:

REGII PRONOMICATUS APPROBATIONE COMMENDATÆ,
 ATQUE EX REGIS DECRETO IN MEMORATO NOSOCOMIO,
 QUANDIU SECUS NON STATUITUR, OBSERVANDÆ.

EDITIO NOVISSIMA.

BARCINONE ANNO 1795.

Ex Typographia Francisci Suriá & Burgada Typ. Reg.
in vico Palæ.

BIBLIOGRAFIA I NOTES

- 1.- CALBET I CAMARASA, J.M. i CORBELLA I CORBELLA, J.: "Diccionari biogràfic de metges catalans". T.II. Barcelona 1982, pàg. 104.
- 2.- CALBET I CORBELLA, loc.cit., posen com a data la graduació 1783. Tal vegada sigui la de doctorat que no hem pogut confirmar.
- 3.- VILLALBA, Joaquin de: "Epidemiologia Española o historia cronológica de las pestes, contagios epidemias y epizootias que han acaecido en España desde la venida de los Cartagineses hasta el año 1801". T.II. Madrid 1802, pàg. 277.
- 4.- RIERA, J.: "José Masdevall y la Medicina Española ilustrada (Enseñanza, epidemias y guerras a finales del s. XVIII)". Valladolid 1980, pàg. 43/45.
- 5.- DANON, J.: "Aportació a l'estudi social de la Medicina a Catalunya, 1768-1827". Barcelona 1975, pàg. 12/13.
- 6.- Libro de Juntas y Acuerdos de la Academia Médico-Práctica de Barcelona que se empieza en 2 del mes de Julio del año 1770. pàg. 292 (Arxiu Reial Acadèmia de Medicina. Barcelona).
- 7.- Loc. cit. en 6 pàg. 106.
- 8.- Loc. cit. en 6, pàg. 122.
- 9.- Historia literaria de la Academia de Medicina Práctica de Barcelona, s/n . (Arxiu Reial Acadèmia de Medicina. Barcelona).
- 10.- IGLESIAS FORT, J.: "La Real Academia de Ciencias Naturales y Artes en el siglo XVIII" Barcelona 1964, pàg. 239, 241, 528, 585 y 587. Els documents originals han pogut ser confrontats en l'expedient de Llorens que guarda l'Acadèmia.
- 11.- Loc. cit. en 4, pàg. 174/176.
- 12.- L'obra original data de 1785 i es titula: "Historia de la epidemia que acaeció en la ciudad de Barbastro con la exposición del nuevo método curativo del doctor Don Joseph Masdevall, escrita por Don Antonio de Ased y Latorre del real colegio de medicina de Zaragoza, 1785 en 12".
- 13.- PALAU I DULCET, A.: "Manual del Libroero hispano-americano". T. VIII. Barcelona 1954-55, pàg. 23, nº 145.297.
- 14.- "Diccionario de Farmacia del Colegio de Farmacéuticos de Madrid". Madrid 1865. T. I, pàg. 943.
- 15.- VEGA, Leandro de: "Pharmacopea de la Armada". Cádiz 1760, pàg. 126.
- 16.- MASDEVALL, J.: "Relación de las epidemias de calenturas pútridas y malignas..." 1786, pàg. 140.
- 17.- Loc. cit. en 14 T.II pàg. 689.
- 18.- Loc. cot. en 14, T. II, pàg. 656.
- 19.- Loc. cit. en 16, pàg. 78, 86 i 140.

- 20.- ALVAREZ, Francisco: "Formulario Universal". Madrid 1841. Tomo III pàg. 199.
- 21.- WHITE, Robert: "La Nueva Farmacopea del Real Colegio de Médicos de Londres, y su análisis, o sea la explicación de la naturaleza, principios, virtudes, usos y dosis de sus preparaciones y composiciones". Traducida del Inglés por Caslmiro Gómez Ortega. Madrid 1797.
- 22.- "Pharmacopoeia Collegii Regii Medicorum Edinburgensium". Edinburgh 1699, de "Subject Catalogue of the History of Medicine". T.VII. London 1980, pàg. 30; "Pharmacopoeia pauperum in usum Nosocomii Regii Edinburgensis", 1752, de "Books printed from 1641 to 1850". The Wellcome Historical Medical Library. T.II. London 1966, pàg. 512.
- 23.- LEVEL, Johannes Adolphus: "Diss. pharmaceutica de stibio tartarizzato" (Praes. T.O. Bergman), de "A Catalogue of Printed Books in the Wellcome Historical Medical Library". London 1966, T.III, pàg. 508.
- 24.- BUCHAN Jorge: "Medicina doméstica o tratado completo del método de precaver y curar las enfermedades con el régimen de medicinas simples y un apéndice que contiene la Farmacopea necesaria para el uso de un particular". Trad. per Antonio de Alcedo, Madrid 1792, pàg. 666 (sens dubte el traductor va equivocar el nom al traduir William per Jordi en lloc de Guillem).
- 25.- BUCHAN, W.: "Domestic medicine; or the phamily phisician... chiefly calculated to recommend a proper attention to regimen and simples medicines Edimburg 1769, de "A Catalogue of Printed Books in the Wellcome Historical Medical Library", London 1966, T.II (1641-1850), pàg. 261. Existeix una edició de London 1774 amb un "dispensatory". Posteriorment es publicaren varies edicions més.